הואיל משה

פרשת ויצא
שנת תשפ״ז

הרב יצחק מאטצען
מח״ס הואיל משה ושא״ס

ויהי בבקר והנה הוא לאה ויאמר אל לבן מה זאת עשית לי הלא ברחל עבדתי עמך ולמה רמיתני: ואיתא (בבראשית רבה פרשה ע-י״ט), **וכל ההוא ליליא הוה צווח לה רחל והיא עניא ליה, בצפרא והנה היא לאה, אמר לה מה רמייתא בת רמאה, לאו בליליא הוה קרינא רחל ואת ענית לי, אמרה ליה אית ספר דלית ליה תלמידים, לא כך היה צווח לך אבוך עשו ואת ענית ליה** עיי״ש.

ובדעת זקנים מבעלי התוספות הביא בשם המדרש, דכל הלילה היתה עושה עצמה כרחל מתוך שלשה סימנין שמסרה לה רחל, נדה וחלה והדלקת הנר כמו שמסרן יעקב לרחל וכו׳, וכל הלילה היו משוררין אותן הקרואין הא לייא הא לייא, ולמחר כשראה שהיא לאה אמר בודאי זהו שהיו משוררין הא לייא שהיו מרמזין לי שהיא לאה, ואמר לה רמאיתא בת רמאי, בלילה קראתי לך רחל וענית לי, השתא קרינא לך לאה וענית לי, אמרה לו גבר דלית ליה תלמידוי, מינך ילפית, אבוך קרא לך עשיו וענית ליה, קרא לך יעקב וענית ליה וכו׳ עיי״ש, ובספר משנת רבי אליעזר העיר, וכי בשביל שהוא עשה שלא כדין לכך גם היא עשתה גם כן שלא כדין.

והנבס״ד, עפימש״כ בספר ברית שלום (פרשת תולדות) לבאר הכתוב ויאמר יעקב מכרה כיום את בכורתך לי, דהנה יעקב ועשיו היו מחולקין למי משפט הבכורה, לפי שיעקב נוצר בראשונה והיה הבכור ליצירה, ועשיו שיצא ראשונה היה בכור ללידה וכפירש״י משל לשפופרת שהנכנס ראשון יצא אחרון, אמנם יש להוכיח שהבכורה שייך ליעקב מהא דאיתא (בראשית רבה פרשה ב-ג), ויקרא אלקים לאור יום זה יעקב, ולחושך קרא לילה זה עשיו, הרי שהקדים הכתוב את יעקב לעשיו ומינה דיעקב הוא הבכור, וז״ש יעקב לעשיו מכרה כיום היינו מדכתיב תחילה ויקרא אלקים לאור יום דאקדמיה לדידיה, והדר ולחושך קרא לילה שרומז על עשו עיי״ש.

ובספר חוט המשולש (פרשת תולדות שער אשר) הביא דבריו והוסיף, דמ״ש המדרש ויקרא אלקים לאור יום על יעקב, משום דקשה למה לא הקדים הכתוב לילה ליום כברייתו של עולם, דכתיב ויהי ערב ויהי בוקר ברישא חשוכא והדר נהורא (שבת דף ע״ז:), וא״כ הו״ל לומר ויקרא אלקים לחושך לילה ולאור קרא יום, אלא משום דרצה הכתוב לרמז על יעקב ועשיו לפיכך הקדים היום דקאי על יעקב שהוא בכור ליצירה.

אמנם איתא (בראשית רבה פרשה ג-ו) טעם אחר על שהקדים הכתוב את היום ללילה, דאין הקב״ה מייחד שמו על הרעה אלא על הטובה שנאמר ויקרא אלקים לאור יום, ולחושך קרא אלקים לילה אין כתיב כאן אלא ולחושך קרא לילה עיי״ש, ופירש בנזר הקודש, דאין כוונת המדרש דהול״ל ויקרא אלקים לאור יום ולחושך קרא אלקים לילה, דלמה יכתוב ב׳ פעמים שם אלקים, אלא דקשיא ליה מדוע לא הקדים הכתוב חושך לאור כברייתו של עולם.

וע״ז מתרץ, דאי הקדים חושך ליום היה צריך להזכיר שם אלקים גבי חושך (דהול״ל ויקרא אלקים לחושך לילה וליום קרא אור) וז״ש דהקדים היום ללילה כיון דאין הקב״ה מייחד שמו על הרעה, ונמצא לפי״ז דבהכרח הקדים הכתוב יום ללילה כדי שלא יוזכר שמו יתברך על הרעה, וא״כ תו ליכא להוכיח מינה דיעקב הוא הבכור, ושוב כתוב החוט המשולש דכלל זה דאין הקב״ה מייחד שמו על הרעה אינו דבר השוה לכל, וכאשר הקשו המפ׳ ממה שנאמר (במדבר ג-מ״א) ולקחת את הלויים לי אני ה׳ תחת כל הבכור בבני ישראל, אע״ג שהיה בזה רעה אל הבכורים שניטל העבודה מן הבכורים מ״מ כתיב אני ה׳ עיי״ש.

ולכאורה יש להוכיח דאין הקב״ה מייחד שמו על הרעה, עפימש״כ המפרשים דלכן נאמר אנכי ה׳ אלקיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים, ולא אמר אשר בראתיך, דאיתא במדרש תנחומא (פרשת תזריע אות ט׳), לא יגורך רע, אמר ר׳ אלעזר בן פדת בשם ר׳ יוחנן, אין שמו של הקב״ה נזכר על הרעה אלא על הטובה, תדע לך שהוא כן, שבשעה שברא הקב״ה את האור ואת החשך וקרא להן שמות, הזכיר שמו על האור ולא הזכיר שמו על החושך, שנאמר ויקרא אלקים לאור יום ולחשך קרא לילה, הרי הזכיר שמו על האור, אבל כשבא לחשך, אינו אומר קרא אלקים לחשך לילה אלא קרא לילה עיי״ש.

ולכן כיון דנמנו וגמרו דנוח לו לאדם שלא נברא משנברא כדאיתא במסכת עירובין (דף י״ג:), תנו רבנן, שתי שנים ומחצה נחלקו ב״ש וב״ה, הללו אומרים נוח לו לאדם שלא נברא יותר משנברא, והללו אומרים נוח לו לאדם שנברא יותר משלא נברא, נמנו וגמרו נוח לו לאדם שלא נברא יותר משנברא וכו׳ עיי״ש, ולכן לא ייחס הקב״ה את בריאת האדם לעצמו לומר אשר בראתיך עכ״ד, עיין בכלי יקר, ומדרש יהונתן, הרי דמוכח מכאן דהקב״ה אינו מייחד שמו על הרעה.

אך י״ל, דלכן אמר אנכי ה׳ אלקיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים, ולא אמר אשר בראתיך, דאיתא במסכת שבת (דף פ״ח:), דבשעה שעלה משה למרום, אמרו מלאה״ש לפני הקב״ה מה לילוד אשה בינינו, אמר להם לקבל תורה בא, אמרו לפניו תנה הודך על השמים וכו׳ ומשה השיב להם כתיב בתורה אנכי ה׳ אלקיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים, כלום למצרים ירדתם כלום לפרעה השתעבדתם וכו׳ עיי״ש, הרי לן דלכן זכו בני ישראל להתורה ולא המלאכים, מחמת שהמלאכים לא היו במצרים, ולכן כתיב אשר הוצאתיך מארץ מצרים.

אך בספר קולו של יעקב פרשת בראשית (אות ט׳) הביא משם ספר לחם עוני (דף ס״ח:) תירוץ, על טענת המלאכים דהתורה שייכה להם מכח דינא דבר מיצרא, עפימש״כ הרשב״א מובא בחו״מ (סי׳ קע״ה סעיף ס״ג בהג״ה), דמי שמכר שדה לזמן ולא לחלוטין לית בה דינא דבר מצרא עיי״ש, ולפי״מ דאיתא במסכת נדה (דף ס״א:) דמצות בטילות לעת״ל עיי״ש, א״כ הקב״ה מכר את התורה רק לזמן קצוב, ול״ש בה דינא דבר מיצרא עכ״ד.

וכתב בס׳ יושב אהלים פרשת בשלח (דף קנ״א מדהפ״ס) דמכר לזמן דינו כקנין פירות, ולכן דעת הרשב״א הוא רק למ״ד דקנין פירות לא הוי כקנין הגוף, אבל להמ״ד דס״ל דהוה כקנין הגוף, אז אף במוכר לזמן אית ביה דינא דבר מצרא כיון דהוה כקנין הגוף עיי״ש.

ונודע מה שכתב המהרש״א במסכת יומא (דף כ״ח:), דמה שיעקב נשא שתי אחיות, משום דרחל נתקדשה ראשונה בעבודת שבע שנים, ושוב נתקדשה גם לאה בביאה על ידי ערמת לבן, לכן שוב לא הוציא אחת מהן משום דבר שהתורה עתידה לאסור, דאם היה חושש לכך היתה גם השניה נאסרת עליו מחמת אחות גרושתו עכ״ד, הרי דשפיר נשא יעקב את רחל ולאה, כיון דקידושי רחל חלו תחילה בשכר עבודה דהיינו קידושי כסף, ולאה לקח בערמת לבן.

ובספר שפע חיים לירח האיתנים (דרוש ע״ו) כתב, דזה אם קידושי רחל חלו תחילה בשכר עבודה, תליא אי קידושי כסף מהני מה״ת או מדרבנן, דרק אי ס״ל דקידושי כסף הוא מה״ת, אז שפיר י״ל דכבר נתקדשה רחל בשכר עבודה בשבע שנים הראשונים, אבל לפי שיטת רש״י במסכת כתובות (דף ג.) ד״ה שוויה, דקידושי כסף אינם רק מדרבנן, ולכן איתא (שם) בהא דאפקעינהו רבנן לקידושין, תינח בקדיש בכספא, קדיש בביאה מאי איכא למימר, דבכספא ניחא כיון דקידושי כסף דרבנן, מצי רבנן להפקיע הקידושין עיי״ש, ולפי״ז נמצא דמה״ת לא נתקדשה רחל כלל, ומעתה יש לערער על מה שיעקב לקח שתי אחיות.

אלא דכבר הקשה רש״י (שם), דאי נימא דקידושי כסף דרבנן, א״כ איך סוקלין על ידו ומביאין קרבן על שגגתו, ובספר שפע חיים לנישואין (סי׳ י׳ סק״ד) כתב ליישב, דנודע שיטת הפוסקים דקנין דרבנן מהני לדאורייתא, וידוע מש״כ בשו״ת חת״ס (חיור״ד סי׳ שי״ד) לגבי קנין סיטומתא, דכיון שהנהיגו כן התגרים ורוצים בכך מרצונם שוב הוי קנין מדאורייתא ומהני גם לפטור מבכורה עיי״ש, ולכן כיון שבתורה נאמר כי יקח איש אשה, ואינו מפורש באיזה אופן דוקא צריך להיות הקנין, שפיר מהני קנין דרבנן של כסף להיות בכלל קיחה שנאמרה בתורה, והרי היא אשת איש דאורייתא מאחר שכבר תיקנו חכמים והנהיגו קנין זה באשה, אלא דסו״ס כיון שיסוד הקנין מפי חכמים, שפיר יש בידם לעקור ולהפקיע הקידושין, וממילא נפקע האישות דאורייתא כיון שנתבטל הקנין, ולזה אמר תינח דקדיש בכספא, קדיש בביאה מאי איכא למימר עכ״ד.

ובשו״ת קול אריה (סי׳ י״ח) כתב, דפלוגתת הפוסקים אי קנין דרבנן מהני לדאורייתא, תליא בפלוגתת ריו״ח ור״ל במסכת גיטין (דף מ״ז:) אי קנין פירות כקנין הגוף דמי או לא, והיינו משום דגם בקנין דרבנן עכ״פ משתמש באותו חפץ כרצונו, וכיון דיש לו זכות השתמשות מה בכך דמן התורה אינו שלו, סוף כל סוף הרי הוא ברשותו ומשתמש בו בהיתר, וי״ל דאזלינן בתר ההשתמשות והתשמיש אצלו הוא והו״ל עכ״פ קנין פירות, ולכן אי ס״ל קנין פירות הוה כקנין הגוף הרי הוא שלו לגמרי, דהא אידך אין לו בו השתמשות כלום ורשות התשמיש שלו עדיף מקנין הגוף של השני, משא״כ אי ס״ל דלאו כקנין הגוף דמי, אז אין לנו לילך בתר רשות ההשתמשות אלא אחר קנין הגוף והרי אינו שלו מן התורה, וא״כ קנין דרבנן לא מהני לדאורייתא עיי״ש.

ומעתה מובן דברי המדרש, דכשהתרעם יעקב על לאה שהכשילה אותו דעי״ז לא יוכל לקדש את רחל משום איסור שתי אחיות, היה לה תירוץ נכון דהותר לה לעשות כן, ואמרה אביך קרא לך יעקב וענית קרא לך עשיו וענית, משום דקנית הבכורה מיד עשו, יען דס״ל מדכתיב ויקרא אלקים לאור יום ואח״כ כתיב ולחושך קרא לילה, דלכן הקדים אור לחושך להורות דיעקב הוא הבכור, אך הרי י״ל דלכן כתיב ויקרא אלקים לאור יום משום דאין הקב״ה מייחד שמו על הרעה, כדחזינן דלכן לא כתיב אשר בראתיך, אך ע״ז י״ל דלכן כתיב אשר הוצאתיך כדי שלא יהיה להמלאכים טענת בר מיצרא, ולכאורה הא בלא״ה ליכא טענת בר מיצרא, וע״כ דס״ל קנין פירות הוה כקנין הגוף, ולפי״ז קנין דרבנן מהני לדאורייתא, וקידושי כסף מהני מה״ת, א״כ כבר נתקדשה רחל בשכר עבודה ודו״ק.

ב) עוי״ל, דבפרשת תולדות (פרשה כ״ה-ל״א) עה״פ ויאמר יעקב מכרה כיום את בכרתך לי, פירש״י לפי שהעבודה בבכורות אמר יעקב אין רשע זה כדאי שיקריב להקב״ה, והוא במדרש רבה (פרשה ס״ג-י״ג), מה ראה אבינו יעקב שמסר נפשו על הבכורה, דתנינן בזבחים (דף ק״ב:) עד שלא הוקם המשכן היו הבמות מותרות ועבודה בבכורים, משהוקם המשכן נאסרו הבמות ועבודה בכהנים, אמר יהיה רשע זה עומד ומקריב לפיכך נתן נפשו על הבכורה עיי״ש, ולכאורה למה הוכרח למסור נפשו לקנות הבכורה ממנו, והלא יותר טוב היה ראוי למסור נפשו להחזירנו למוטב שישוב בתשובה ויהא ראוי לעבודה.

אך י״ל, לפי״מ דאיתא במדרש תנחומא (פרשת האזינו) כתיב ישא ה׳ פניו אליך, וכתוב אחר אומר אשר לא ישא פנים וגו׳, עושה תשובה נושא לו פנים, יכול לכל, ת״ל אליך ולא לאומה אחרת וכו׳ עיי״ש, וכיון דלב״נ לא מהני תשובה, ולכן מסר נפשו לקנות את הבכורה.

ולכאורה צריך ביאור למה מועיל תשובה רק לישראל, [ועיין בבני יששכר חודש סיון (מאמר ב׳ אות ה׳), שהביא כמה טעמים ע״ז], ובהואיל משה (פרשת נח) כתבנו, לפימש״כ בספר ברית שלום פרשת כי תשא (דף נ״ט. מדפה״ס) לפרש מה שאומרים בתפילת אל מלך יושב על כסא רחמים וכו׳ מוחל עונות עמו מעביר ראשון ראשון וכו׳, דקיי״ל ביו״ד (סי׳ קל״ד סעיף א׳) דיין נסך שנתערב ביין של היתר אוסר בהנאה בכל שהוא, במה דברים אמורים כשהורק היין המותר על טיפה של יין נסך, אבל אם עירה יין נסך מצרצור קטן לתוך הבור של יין (היתר), אפילו עירה כל היום, ראשון ראשון בטל וכו׳ עיי״ש, וכיון דהקב״ה ברוב רחמיו וחסדיו רוצה לזכות את בריותיו, ולהרבות הזכיות על העונות, לכן כשרואה הקב״ה שהזכיות והעונות שוים ושקולים הם, נוטל כל הזכיות בבת אחת ונותן לתוך המדה, ואח״כ נותן לתוכו העונות אחת אחת, כדי שיהיה ראשון ראשון בטל, ויתהפכו העונות לזכיות שמתבטלים ברוב, וכדקיי״ל כל איסורין שבתורה חד בתרי בטל, וזהו הכונה מוחל עונת עמו, והאיך, על ידי מעביר ראשון ראשון ומבטלו עכ״ד.

ונודע מה שכתב הפרמ״ג (יו״ד סי׳ ס״ב מ״ז סק״א) ובשער התעורובות (פ״א חקירה ג׳) דבבן נח לא מהני ביטול ברוב, דאחרי רבים להטות בישראל נאמרה ולא בבן נח עיי״ש, ולפי״ז א״ש למה לא מהני תשובה לב״נ, כיון דכל הטעם דתשובה מהני הוא ע״י שהקב״ה מבטל העונות ברוב, וזה שייך רק בישראל דאזלינן בתר רוב, משא״כ בב״נ דלא אזלינן בתר רוב, ולא מהני ליה ביטול ברוב, גם תשובה לא מהני וזהו הטעם דלא מהני תשובה לב״נ.

ובשו״ת ברית אברהם יור״ד (סי׳ כ״ד) כתב, דהא אי בבן נח מהני רוב או לא, תליא אי מה שאמרה תורה הלך אחר הרוב, היינו דגם אם יש רוב נשאר ספק, אלא שהתורה התירה לנו ספק זה מדין אחרי רבים להטות [וכדעת הר״ש מפלזי המובא בשמ״ק ב״מ (דף ו:) גבי עשירי ודאי ולא עשירי ספק], דלפי״ז דוקא בישראל דגלי לן קרא אמרינן כן, משא״כ בבן נח דלא גלי קרא, הוי כמו כל ספק דאסור לבן נח, כמו שכתב בספר מלא הרועים (ערך ב״נ אות כ״ב), אבל אם נאמר כדעת הראשונים הסוברים דדין אחרי רבים להטות הוא דין ודאי, שהספק נתברר לנו ע״י הרוב, גם בב״נ אזלינן בתר רוב עכ״ד.

ובשו״ת שואל ומשיב מהדורא שתיתאי (סי׳ ס״א) כתב, דזה אי רוב הוה ודאי או רק ספק תליא אי ס״ל ספיקא מה״ת לקולא או לחומרא, דהרמב״ם דס״ל בה׳ טומאת מת (פ״ט ה׳ י״ב) ובה׳ כלאים (פ״ה ה׳ כ״ז), דספיקא דאורייתא מה״ת לקולא ורק מדבריהם הוא לחומרא, ס״ל כהשיטמ״ק דרוב אינו בירור גמור, וכיון דהתורה אמרה דאזלינן בתר רובא חזינן מזה דלא בעינן ודאי היתר דגם רוב ספק הוא, ואפי״ה התירה התורה, א״כ ע״כ דכל ספק שריא מה״ת, דאל״כ היכא אזלינן בתר רוב, הא ספק לחומרא וגם הרוב אינו ודאי רק ספק, והרשב״א במסכת קידושין (דף ע״ג.) ובתורת הבית הארוך (בית ד׳ שער א׳) דס״ל דספיקא דאורייתא מה״ת לחומרא, ס״ל כהתוס׳ דרוב הוה ודאי, ומה שהתירה התורה ואמרה דניזול בתר רובא, משום דברוב גילתה התורה דספק הלז הוא ספק קרוב יותר משאר הספיקות, ואינו ספק שקול, וע״כ אזלינן בהו בתר רוב, אבל בכל שאר הספיקות מחמרינן מה״ת עיי״ש.

ונודע קושית העולם דהיאך נשא יעקב שתי אחיות, כיון דהאבות קיימו כל התורה עד שלא ניתנה, וכתב בספר כסף נבחר (פרשת וישב), לפימש״כ הרמב״ן ז״ל פרשת אחרי (פרשה י״ח-י״ח), טעם לאיסור שתי אחיות, שאינו ראוי שתקח אשה אל אחותה לצרור אותן זו לזו, כי הן ראויות שתהיינה אוהבות זו לזו, ולא שתהיינה צרות עכ״ד הרמב״ן, ולפי״ז היכא דליכא לצרור שאינה צרה לחבירתה שרי, ורחל שמסרה הסימנים ללאה כדאיתא במסכת מגילה (דף י״ג:), בודאי שלא היתה שנאה ביניהם, וליכא לצרור לגבייהו, וכה״ג שרי גם ב׳ אחיות, אך זהו דוקא למ״ד דרשינן טעמא דקרא, דלדידיה שפיר י״ל דהיכא דליכא לצרור שרי לישא ב׳ אחיות, ויעקב לא עבר על איסור ב׳ אחיות, משא״כ אי לא דרשינן טעמא דקרא, אין חילוק ובכל ענין אסור, ול״ש לומר כתירוץ הרמב״ן עיי״ש, וכ״כ בספר יושב אהלים (פ׳ מקץ ופ׳ משפטים). ובספר שש משזר בפרשתן (אות קכ״ב) הביא מש״כ המפ׳, דמ״ד דדרשינן טעמא דקרא לקולא, היינו טעמא דס״ל כהרמב״ם דספיקא דאורייתא מה״ת לקולא, ולכן יש לנו לתלות בטעמא דקרא להקל מספק, משא״כ למ״ד ספיקא דאורייתא לחומרא, ע״כ דלא דרשינן טעמא דקרא עכ״ד.

ובזה יבואר דברי המדרש, דכאשר התרעם יעקב על לאה על שהציגה עצמה כרחל, והיינו דחשש שנכשל באיסור שתי אחיות, על כך השיבה לו לאה דח״ו לא בא מכשול תחת ידך, ואמרה אביך קרא לך יעקב ועינית קרא לך עשיו ועינית, משום דקנית הבכורה מיד עשו, דקסברת דרשע זה אינו ראוי לעבודה, ואמאי לא החזרת אותו למוטב, משום דקסברת דלב״נ לא מהני תשובה, ומינה דס״ל דדרשינן טעמא דקרא, ומעתה ליכא איסור דשתי אחיות ודו״ק.

ג) עוי״ל, דנודע קו׳ המפרשים דהיאך לקח יעקב שני אחיות, כיון דהאבות שמרו כל התורה עד שלא ניתנה עכ״ק, ובגור אריה עה״ת כתב לתרץ, דהא דאמרינן דהאבות קיימו כל התורה עד שלא ניתנה, זה שייך רק במצות עשה, שאז אפילו מי שאינו מצווה עכ״ז אם עושה, אז מעשהו מעשה טובה ורצוי, כיון שהשי״ת מבקש עצמיות המעשה בתורתו, משא״כ בל״ת אז מי שאינו מצווה עליו לא שייך ביה קיום הל״ת כלל, דל״ת היא עבירה, ואיננה עבירה רק אצל מי שנצטווה עליו, אבל מי שלא נצטוה עליו איננה עבירה אצלו כלל וכלל, ולא שייך ענין אינו מצווה ועושה רק במ״ע ובמעשה עבודת השי״ת בקום ועשה עכ״ד, ובספר עין פנים לתורה (אות מ״א) הביא מקור לסברתו מהירושלמי נזיר (פ״ד ה״ה), ועיין בספר כלי חמדה עה״ת (פרשת ויגש), וכיון דהאבות לא קיימו רק המ״ע ולא הל״ת, לכן נשא השתי אחיות.

ולכאורה יש להביא ראיה דהאבות לא קיימו הל״ת, עפימש״כ בספר מתת י-ה פרשת חיי (דף י:) וז״ל, יש לתמוה אאע״ה שקיים כל התורה, היאך עבר ח״ו על הלאו דלא תחמוד, וכך הוא בחו״מ מי שהפציר בחבירו בהפצרות רבות עד שמכר לו איזה קרקע, י״א שעבר על לאו דלא תחמוד, והנה כאן מצינו כמה הפצרות שהפציר אאע״ה בבני חת למכור לו קרקע, ומצאתי קצת קושיא זו במפ׳ עיי״ש, ולכאורה מוכח מכאן דלא קיימו רק המ״ע ולא הל״ת, ולכן לא איכפת ליה אי עבר הלאו דלא תחמוד או לא.

אמנם לפימש״כ שם ליישב קושיא הנ״ל, עפי״ד הש״ך בחו״מ בשם התוס׳ במסכת סנהדרין (דף כ״ה:) ד״ה מעיקרא, דביהיב דמי לא אמרינן דעבר על הלאו דלא תחמוד עיי״ש, וא״כ אאע״ה דקנה בדמים לא עבר כלום עיי״ש, ולפי״ז י״ל דהאבות קיימו גם הל״ת, וכאן לא עבר על הלאו דלא תחמוד כיון דיהיב דמי.

אך לפימש״כ שם בשם המפ׳ לחלק בין הדיוט למלך, דרק בהדיוט אמרינן היכא דיהיב דמי ליכא לא תחמוד, משא״כ במלך אמרינן דאף בדיהיב דמי עובר בלא תחמוד, דהתורה ירדה לסוף דעתו של מלך שאם לא ימכור לו יקח אותו ממנו בע״כ, ולכן אפילו מכר לו ברצון הוה כמכר לו באונס ועבר על לא תחמוד עיי״ש, ואיתא בילקוט שמעוני, שמענו אדני אמרו לו מלך אתה עלינו וכו׳ עיי״ש, וכיון דאאע״ה היה מלך ובמלך אמרינן דאף בדיהיב דמי איכא הלאו דלא תחמוד, לפי״ז הדקל״ד האיך עבר אאע״ה על הלאו דלא תחמוד, וע״כ דמוכח מכאן דהאבות לא קיימו רק המ״ע ולא הל״ת.

וכתב בספר אמרתי אחכמה (דף רנ״ב) דכ״ז הוא רק אי ס״ל דרשינן טעמא דקרא אז יש לחלק בין הדיוט למלך, משום דשאני מלך דהתורה ירדה לסוף דעתו וכנ״ל, ובמלך אף היכא דיהיב דמי איכא הלאו דלא תחמוד, משא״כ אי ס״ל דלא דרשינן טעמא דקרא, אז י״ל דגם במלך היכא דיהיב דמי ליכא הלאו דלא תחמוד עיי״ש, ולפי״ז י״ל דאי דרשינן טעמא דקרא, ויש לחלק בין הדיוט למלך, ואמרינן דבמלך אף היכא דיהיב דמי איכא הלאו דלא תחמוד, אז מוכח דהאבות לא קיימו רק המ״ע ולא הל״ת, משא״כ אי לא דרשינן טעמא דקרא, אז אמרינן דגם במלך היכא דיהיב דמי ליכא הלאו דלא תחמוד, ושוב י״ל דהאבות קיימו גם הל״ת, ולפי״ז עבר יעקב על איסור דשתי אחיות.

ואיתא בבראשית רבה (פרשה ס״ה-ח), רבי חנינא בר פפא פתח, רבות עשית אתה ה׳ אלקי נפלאותיך וגו׳, א״ר חנינא כל פעולות ומחשבות שפעלת אלינו בשבילנו, למה כהו עיניו של יצחק, כדי שיבוא יעקב ויטול את הברכות עיי״ש,

אך מצינו עוד במדרש (שם אות ה׳), ויהי כי זקן יצחק, ר׳ יצחק פתח, מצדיקי רשע עקב שוחד, כל מי שנוטל שוחד ומצדיק את הרשע בעקב וצדקת צדיקים יסורו ממנו, וצדקת צדיקים זה משה, יסורו ממנו זה יצחק, על ידי שהצדיק את הרשע כהו עיניו, ויהי כי זקן יצחק וגו׳ עכ״ל, הרי שכהו עיניו של יצחק, בשביל שנטל שוחד מבנו, שהיה עשיו מאכילו וכדכתיב ויאהב יצחק את עשיו כי ציד בפיו, ולפי טעם זה ליכא להוכיח שנסבב הכי כדי שיעקב יקבל הברכות.

ובספר תפארת הגרשנוי (פרשת וישלח) כתב, דזה דכהו עיניו מחמת שאכל מציד עשיו תליא בהא דנחלקו בקידושין (ל״ב:) אי כיבוד אב הוא משל האב או משל הבן, דאי ס״ל דכיבוד אב הוא משל אב ולא משל בן, לא הו״ל לאכול משל עשיו וכיון שנתן לו מאכלו משלו הו״ל שוחד, אבל אי ס״ל כיבוד הוא משל בן, א״כ לא חטא יצחק בזה שהרי עשיו היה מחוייב בדבר עיי״ש.

ואיתא בבראשית רבה (פרשה ל״ט-ז) וז״ל, ויאמר ה׳ אל אברם לך לך, מה כתיב למעלה מן הענין, וימת תרח בחרן, אמר ר׳ יצחק, אם לענין החשבון ועד עכשיו מתבקש לו עוד ששים וחמש שנים, אלא בתחלה אתה דורש הרשעים קרוים מתים בחייהם, לפי שהיה אברהם אבינו מפחד ואומר, אצא ויהיו מחללין בי שם שמים, ואומרים הניח אביו והלך לו לעת זקנתו, אמר ליה הקב״ה, לך, אני פוטרך מכיבוד אב ואם ואין אני פוטר לאחר מכיבוד אב ואם, ולא עוד, אלא שאני מקדים מיתתו ליציאתך, בתחלה וימת תרח בחרן, ואח״כ ויאמר ה׳ אל אברם לך לך וגו׳ עכ״ל.

ואיתא ביפה תואר, שיש מפרשים שפירשו דלעולם לא מת תרח ס״ה שנים קודם זמנו, וכוונת המדרש לתרץ, דכיון דרשעים בחייהם קרוים מתים, הוי ליה כאלו כבר מת והיה אברהם פטור ממצות כיבוד אב, אך היפה תואר שלל בפירוש זה, דיש להקשות עליו כמה קושיות, אלא כוונת המדרש, דלעולם באמת מת תרח באותו זמן ממש קודם שיצא אברם לארץ כנען, וקשה למה מת ס״ה שנים קודם זמנו, על זה מתרץ המדרש, לפי שהרשעים בחייהם קרוים מתים, וא״כ מה תועלת בחייו, לכן מת עיי״ש.

אך יש להקשות, לפימש״כ רש״י עה״פ בפרשת לך (פרשה ט״ו-ט״ז) ואתה תבוא אל אבותיך תקבר בשיבה טובה, ללמד דתרח עשה תשובה בסוף ימיו, א״כ אינו מיושב, למה באמת הלך אברהם והניח לאביו וביטל מצות כיבוד אב, דאי אפשר לומר כדברי היפה תואר שתרח מת קודם זמנו כיון שהיה רשע וממילא קרוי מת, דהלא עשה תשובה, ועיי״ש ביפה תואר שמאריך בקושיא זו.

וכתב בספר יד דוד (בפרשתן) וז״ל, ונראה לענ״ד ליתן טעם לשבח, דשפיר הלך אברהם מאביו אף שעשה תשובה, דתשובה לא מהני אלא לישראל ולא לבן נח, כדאיתא במדרש תנחומא (פרשת האזינו) כתיב ישא ה׳ פניו אליך, אליך נושא פנים כשחוזרים בתשובה ולא לאומות העולם עיי״ש, וכיון דלא מהני תשובתו ממילא הוי כמת.

אך י״ל תירוץ אחר למה הניח אברהם לאביו ולא קיים מצות כיבוד אב, דאיתא במסכת קידושין (דף ל״ב:), איבעיא להו, כיבוד משל מי, רב יהודה אומר משל בן, רב נתן בר אושעיא אמר משל אב, אורו ליה רבנן לרב ירמיה, ואמרי לה לבריה דרב ירמיה כמאן דאמר משל אב עיי״ש, א״כ פסקינן דכיבוד משל אב, נמצא שאם יש לבן שום היזק על ידי כיבוד אב, אז אינו מחוייב לכבדו, והנה באברהם, אם היה נשאר אצל אביו לקיים כיבוד אב, היה לו היזק גדול, לפי שאמר לו הקב״ה לך לך, להנאתך ולטובתך, כאן אי אתה זוכה לברכות, לשם לבנים ולממון, א״כ היה לו היזק גדול, ולכן היה פטור מכיבוד אב עכ״ד היד דוד.

והבאנו הטעם דלב״נ לא מהני תשובה, כיון דכל הטעם דתשובה מהני הוא משום שהקב״ה נוטל כל הזכיות בבת אחת ונותן לתוך המדה, ואח״כ נותן לתוכו העונות אחת אחת, כדי שיהיה ראשון ראשון בטל, ויתהפכו העונות לזכיות שמתבטלים ברוב, וכדקיי״ל כל איסורין שבתורה חד בתרי בטל, וכיון דלגבי ב״נ לא אזלינן בתר רוב, ולא מהני ליה ביטול ברוב, גם תשובה לא מהני וזהו הטעם דלא מהני תשובה לב״נ.

ולכאורה י״ל דכ״ז א״ש אי ס״ל דרשינן טעמא דקרא, אז י״ל דהטעם דתשובה מועיל משום דעבירות מתבטלים ברוב זכיות, ולפי״ז שפיר י״ל דלב״נ דלא מהני ביטול, ולכן לא מהני תשובה לב״נ, משא״כ אי ס״ל לא דרשינן טעמא דקרא, לפי״ז לא אמרינן דתשובה מהני הוא מטעם ביטול, ולפי״ז שפיר י״ל דגם לב״נ מהני תשובה.

ועל כן כשהתרעם יעקב על לאה לאמר רמאיתה בת רמאי, השיבתו ממך למדתי, שהרי מ״ט אביך קרית לך עשיו ועניית, כי ידעת שראוי אתה שיחולו ברכות על ראשך דכן הוא רצון הקב״ה, שהרי מהאי טעמא כהו עיני של יצחק, דאי״ל דלכן כהו עינו של יצחק מפני שלקח שוחד מבנו, דכיון דכיבוד משל בן ליכא שום חטא בזה, ומעתה הטעם שהלך אברהם מאביו אף שעשה תשובה, דתשובה לא מהני אלא לישראל ולא לבן נח, ומינה דס״ל דדרשינן טעמא דקרא, ומעתה ליכא איסור דשתי אחיות ודו״ק.

ד) עוי״ל, דהבאנו מש״כ רש״י עה״פ ויאמר יעקב מכרה כיום את בכרתך לי, והוא מהמדרש בראשית רבה (פרשה ס״ג-י״ג) דיעקב אבינו רצה ליקח את הבכורה מעשו לפי שהעבודה בבכורות אמר יעקב אין רשע זה כדאי שיקריב להקב״ה עיי״ש.

ובספר פלח הרימון (אופן י׳) כתב, דזה דמסר יעקב אבינו נפשו על הבכורה הוא, כיון דכהנים הוי שלוחי דרחמנא, ובספר יד יוסף (פרשת אמור) כתב הנפמ״נ אי כהנים הוה שלוחי דידן או שלוחי דרחמנא, דאי ס״ל דהוה שלוחי דרחמנא צריך שיהיה הכהן צדיק במעשיו בלתי שמץ פסול, דכך דרכו של הקב״ה דשלוחו מלאך ה׳ צבקות, אבל אי ס״ל דהוה שלוחי דידן והאדם עושה שליחותו בכל אדם, אז ודאי כל כהן יכול להיות עומד ומקריב, ויעקב סבר דכהנים הוה שלוחי דרחמנא, וצריך שיהא המקריב צדיק במעשיו, ואיך יעמוד עשו הרשע להקריב, לפיכך מסר נפשו על הבכורה עיי״ש.

ובספר מגדול דוד (פרשת וישלח) פירש עפי״ז מה דכתיב במלאכי (פרק ב-ז) כי שפתי כהן ישמרו דעת ורצ״ל שישמור כל מצוות התורה, ועוד זאת ותורה יבקשו מפיהו שצריך ג״כ שיהא ת״ח ולמדן, ומפרש הכתוב הטעם כי מלאך ה׳ צבקות הוא רצ״ל דהוי שלוחי דשמיא, ולכן צריך שיהא יר״ש מרבים עיי״ש.

ובספר מאמר מרדכי (דף י״ג.) כתב, דהבעל הטורים (ריש פרשת חקת) כתב, דסמך זאת חקת התורה לפסוק בהרימכם את חלבו ממנו וגו׳, לומר שאין נותנין תרומה לכהן עם הארץ עיי״ש, ולפי״ז אי ס״ל דדרשינן סמוגין וס״ל דאין נותנין תרומה לכהן עם הארץ, ס״ל דכהנים המה שלוחי דרחמנא, משא״כ אי ס״ל דלא דרשינן סמוכין, ואין לנו לימוד ליתן תרומה לכהן ת״ח, י״ל דס״ל כהנים המה שלוחי דידן עכ״ד.

והנה לבן אמר ליעקב לא יעשה כן במקומינו לתת הבכירה לפני הצעירה, ובספר יציב פתגם (בפרשתן) כתב, דהקשו המפ׳ על יעקב עצמו מפני מה לא הקפיד בכך ורצה ליקח רחל הצעירה קודם נישואי לאה הבכירה, וי״ל דבשו״ת מהרש״ם (ח״ג סי׳ קל״ו) האריך לדון בהך דינא דלא יעשה כן במקומינו אם זה שייך גם באחים, ויש שכתבו דדוקא צעירה לפני הבכירה היא דיש למנוע, כיון דנשים אינן מצוות על מצוות פו״ר יש לה להמתין מפני כבוד אחותה הגדולה, משא״כ בבנים כיון שכל אחד לעצמו מצווה על מצות פו״ר מהיכי תיתי שישב בטל ממצוותו ויתעכב בשביל אחיו הגדול, ולפי״ז י״ל דיעקב ס״ל דנשים חייבות בפו״ר, ולכן רצה לישא את רחל לפני לאה עיי״ש.

ואיתא במסכת יבמות (דף ס״ה:), האיש מצווה על פו״ר אבל לא האשה, ר׳ יוחנן בן ברוקה אומר על שניהם הוא אומר ויברך אותם אלקים ויאמר להם פרו ורבו, ואמרינן בגמרא מנא הני מילי (דנשים אינן מצווין), אמר ר׳ אילעא משום ר׳ אלעזר בר׳ שמעון אמר קרא ומלאו את הארץ וכבשוה, איש דרכו לכבש ואין אשה דרכה לכבש, אדרבה וכבשוה תרתי משמע, אמר רב נחמן בר יצחק וכבשה כתיב עיי״ש.

וכתב בספר לקוטי סופר (מצות פו״ר דף ו ע״ד מדפה״ס), דתלוי אי דרשינן סמוכים או לא, דטעמייהו דחכמים דאשה פטורה מפו״ר משום דכתיב וכבשוה ודרכו של איש לכבש ואין דרכה של אשה לכבש, ודרשינן סמוכין דוכבשוה למה דכתיב לעיל מיניה פרו ורבו וגו׳ וילפינן דמצות פו״ר נוהג דומיא דוכבשוה, משא״כ ריב״ב ס״ל דלא דרשינן סמוכין ולא שייך ציווי דפו״ר לוכבשוה עיי״ש.

ועל כן כשהתרעם יעקב על לאה על מה שהיא נכנסה במקום רחל אחותה, והגם די״ל שעשאה כן דהרי לא יעשה כן במקומינו לתת הצעירה לפני הבכירה, אך יעקב ס״ל דנשים מצווה על מצות פו״ר, וממילא אין להקפיד על זה, ע״ז אמרה לאה, ממך למדתי, דהרי אביך קרי ליך עשו וענית, דקסברת דשפיר עשית במה שנטלת הברכות בערמה, משום דקנית הבכורה מעשיו, משום דס״ל כהנים המה שלוחי דרחמנא, ומעתה ס״ל דדרשינן סמוכין, ולפי״ז נשים פטורות מפו״ר, ומעתה לא היה ראוי לך להקדים את הצעירה לפני הבכירה ודו״ק.

ה) עוי״ל, דהבאנו מש״כ רש״י עה״פ ויאמר יעקב מכרה כיום את בכורתך לי, והוא מהמדרש בראשית רבה (פרשה ס״ג-י״ג) דיעקב אבינו רצה ליקח את הבכורה מעשו לפי שהעבודה בבכורות אמר יעקב אין רשע זה כדאי שיקריב להקב״ה עיי״ש, ולכאורה למה הוכרח למסור נפשו לקנות הבכורה ממנו, והלא יותר טוב היה ראוי למסור נפשו להחזירנו למוטב שישוב בתשובה ויהא ראוי לעבודה.

אך י״ל, דאיתא במדרש רבה (פרשה ס״ה-א), ויהי עשו בן ארבעים שנה, דכל מ׳ שנה היה עשו צד נשים תחת בעליהם ומענה אותם, וכיון שהגיע לארבעים שנה דימה עצמו לאביו, אמר מה אבא נשא אשה בן ארבעים שנה, אף אני נושא אשה בן ארבעים שנה עיי״ש, ואיתא בפ״ק דחגיגה (דף ט:), תניא, ר״ש בן מנסיא אומר, גונב אדם אפשר שיחזיר גנבו ויתקן, גוזל אדם אפשר שיחזיר גזלו ויתקן, אבל הבא על אשת איש ואסרה לבעלה נטרד מן העולם והלך לו (אין לו עוד תשובה לפי שעשה דבר שאין לו רפואה), וע״ז קאי קרא מעוות לא יוכל לתקון עיי״ש, ולפי״ז לא מהני תשובה לעשו, ולכן לא מסר נפשו להחזירנו למוטב.

אמנם לפי״מ דאיתא שם תניא מעוות לא יוכל לתקון זה שביטל תפלת ערבית, א״כ לק״מ, די״ל דשפיר מהני תשובה מי שבא על אשת איש, והקרא קאי על מי שביטל תפלת ערבית, ועיין שם בתוס׳ (ד״ה או) שכתבו, דאי אמרינן דהקרא דמעוות לא יוכל לתקון קאי על תפלת ערבית, זהו רק אי ס״ל דתפלת ערבית חובה, וצעיין בספר כרם חמד (בפרשתן) מש״כ בזה.

ובספר תולדות ישראל (פרשת ויצא דף ל״ט: מדפה״ס) כתב הטעם דתפלת ערבית הוא רשות, משום דכתיב ויפגע במקום וילן שם כי בא השמש, ופירש״י משמע ששקעה לו חמה פתאום שלא בעונתה, ולא התפלל יעקב תפלת מנחה, והיה צריך להתפלל ערבית לתשלומין בשביל מנחה, וכיון דהיתה רק לתשלומין לכן נתקן תפלת ערבית רשות, אך זה א״ש רק אי ס״ל דמקרא נדרש לפניו ולפני פניו, אזי אמרינן כי בא השמש ע״כ ויפגע במקום, אבל אי ס״ל דמקרא נדרש רק לפניו, א״כ כי בא השמש לא קאי רק על וילן שם, ופירוש משום הכי וילן שם כי בא השמש ות״ח אסור לצאת יחידי עיי״ש.

ואיתא במסכת קידושין (דף ל.), תניא, ולמדתם אותם את בניכם, ולא בני בניכם, ומה אני מקיים והודעתם לבניך ולבני בניך, לומר לך שכל המלמד את בנו תורה, מעלה עליו הכתוב כאלו למדו לו ולבנו ולבן בנו עד סוף כל הדורות, מבואר מזה דבני בנים אינם כבנים, ותניא אידך, ולמדתם אותם את בניכם, אין לי אלא בניכם, בני בניכם מנין, ת״ל והודעתם לבניך ולבני בניך, א״כ מה תלמוד לומר בניכם, בניכם ולא בנותיכם, מבואר מזה דבני בנים הרי הם כבנים עיי״ש.

ובספר זכרון יעקב (פרשת נצבים) כתב, דאי ס״ל בני בנים הרי הם כבנים, ודרשינן בניכם ולא בנותיכם ונשים פטורות מתלמוד תורה, אז ע״כ הקרא דלמען ירבו ימיכם לא קאי אלפני פניו אתלמוד תורה, דאטו גברא בעי חיי נשי לא בעי חיי, וע״כ דס״ל מקרא נדרש לפניו ולא לפני פניו, ואי ס״ל בני בנים אינם כבנים, ודרשינן בניכם ולא לבני בניכם ונשים חייבות בתלמוד תורה, אז י״ל דלמען ירבו ימיכם קאי אתלמוד תורה, וס״ל מקרא נדרש לפניו ולפני פניו ונשי נמי בעי חיי עיי״ש.

ובספר עיר דוד (אות של״ד) כתב, דזה דיעקב צריך לקיים כל התורה עד שלא ניתנה תליא אי בני בנים הרי הם כבנים, דאצל אברהם כתיב למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו, ולפי״ז י״ל דזה קאי על יצחק לבדו שהוא בכלל בניו, משא״כ יעקב שאינו בכלל בניו אלא מבני בניו, ומעתה אי אמרינן דבני בנים הרי הם כבנים אז גם על יעקב מוטל לקיים התורה, אבל אי אמרינן דבני בנים אינם כבנים, אז לא חטא יעקב בב׳ אחיות דאין לו לקיים התורה עיי״ש.

ועל כן כשהתרעם יעקב על לאה לאמר רמאיתה בת רמאי, השיבתו ממך למדתי, שהרי אביך קרית לך עשיו וענית, וטעמא לפי שקנית את הבכורה, והטעם דקנית את הבכורה שלא יהא רשע זה עומד ומקריב, ולכאורה הלא יותר טוב היתה להחזירו למוטב ויעשה תשובה, ויהא ראוי לעבודה, וע״כ דלא מהני תשובה לעשו דהקרא מעוות לא יוכל לתקון קאי על הבא על אשת איש, דאי״ל דקאי על מי שביטל תפלת ערבית, דס״ל תפלת ערבית רשות, ולפי״ז ס״ל מקרא נדרש לפניו ולפני פניו, ובני בנים אינם כבנים, ומעתה אין לך לקיים כל התורה עד שלא ניתנה וליכא חטא דשתי אחיות ודו״ק.

ו) עוי״ל, עפימש״כ בספר כרם חמד (פרשת ויחי) לפרש הפסוק (פרשה כ״ה-ל״א), ויאמר יעקב מכרה כיום את בכורתך לי, למה אמר כיום, ונראה, דרש״י פירש הטעם שיעקב קנה הבכורה מעשיו, לפי שהעבודה היתה בבכורים, אמר יעקב אין רשע זה כדאי שיקריב להקב״ה עיי״ש, ואיתא במסכת סנהדרין (דף ק״י:), עשרת השבטים (שהגלה סנחריב) אין עתידין לחזור (ממקום שגלו), שנאמר (דברים כ״ט-כ״ז) וישליכם אל ארץ אחרת כיום הזה, מה היום הולך ואינו חוזר, אף הם הולכין ואינן חוזרין דברי ר׳ עקיבא עיי״ש.

וא״כ י״ל דיעקב היה מתיירא שמא עשיו יעשה תשובה וירצה לחזור לעבוד עבודת הקודש, על כן נתחכם והתנה עמו מכרה, כיום, מה היום הולך ואינו חוזר לעולם, אף אתה לא תחזור ממכירת הבכורה לעולם אף אם תעשה תשובה, והטעם נראה לפרש לפי שעשיו היה עובד ע״ז כמש״כ רשיז״ל עה״פ ויגדלו הנערים (פרשה כ״ה-כ״ו), ובמסכת מנחות (דף ק״ט.) בתוס׳ ד״ה לא ישמשו במקדש כתבו, כהן שהמיר דתו ועשה תשובה לא ישא את כפיו ולא יקרא ראשון עיי״ש, וא״כ כש״כ שפסול להקריב, ולכן התנה יעקב עם עשו שמכירת הבכורה יהיה לעולם שלא יחזור אף אם יעשה תשובה, לפי שאחר שיעשה תשובה נמי אינו ראוי להקריב.

אך קשה, דהרי איתא בבראשית רבה (פרשה ל-ח) דריו״ח ס״ל דאברהם בן מ״ח שנה הכיר את בוראו, ומקודם היה אברהם ג״כ עובד ע״ז עיי״ש, ואפילו הכי היה כשר להקריב, שהרי בו בחר ה׳ להיות מקריב את בנו, וגם הקריב איל תמורתו, אך לריש לקיש דפליג על ריו״ח וס״ל בן ג׳ שנים הכיר את בוראו, א״כ לא עבד ע״ז מעולם, ולכן שפיר הקריב קרבנות עכ״ד.

ולכאורה יש להוכיח דבן מ״ח שנה הכיר את בוראו, דהמהרש״א במסכת יבמות (דף ק:) הקשה, דהיאך נשא אעע״ה את הגר שהיתה מצרית ראשונה שעתידה התורה לאסור, והלא איתא במסכת קידושין (דף פ״ב.) קיים אברהם כל התורה עד שלא ניתנה, וכתיב לא יבוא מצרי בקהל ה׳ עכ״ק, ובבעלי תוס׳ עה״ת (פרשת חיי שרה) כתבו, דלכן נשא אברהם להגר אע״ג שהיתה מצרית שעתידה תורה לאסור, דכיון דאאע״ה היה גר וקהל גרים לא אקרי קהל, וע״כ לא היה אסור במצרית, וכ״כ בספר המקנה עמ״ס קידושין בסופו עיי״ש.

ובנזה״ק כתב דלמד״א מ״ח שנים הכיר אברהם את בוראו שפיר היה לאאע״ה דין גר, אבל למד״א בן ג׳ שנים הכיר את בוראו לא היה לו דין גר כלל דהא מעודו הוכר את בוראו, מובא בספר בנין דוד (בפרשתן אות נ״ג.).

ובשו״ת בנין שלמה בסופו (דרוש לבר מצוה) כתב לתרץ קושיא הנ״ל, דהיאך נשא את הגר ועבר על הלאו דלא יבוא מצרי בקהל ה׳, דאיתא במסכת יבמות (דף ע״ו:), דעמוני ומואבי אסורים ואיסורן איסור עולם אבל נקבותיהם מותרות מיד, מצרי ואדומי אינן אסורים אלא עד שלשה דורות אחד זכרים ואחד נקבות, ר״ש מתיר את הנקבות מיד, אר״ש ק״ו הדברים, ומה אם במקום שאסר את הזכרים איסור עולם התיר את הנקבות מיד, מקום שלא אסר את הזכרים איסור עולם אלא עד שלשה דורות אינו דין שנתיר את הנקבות מיד, אמרו לו אם הלכה נקבל ואם לדין יש תשובה עיי״ש.

וכתב הטעם במאי דלא דרשו הק״ו, עפי״מ דאיתא (שם דף ע״ז.) דהא דעמוני ולא מואבית לאו מקרא שמעינן ליה מדכתיב עמוני, דא״כ נימא נמי מצרי ולא מצרית, וגם ליכא למימר משום דאין דרכה של אשה לקדם, דהא אינו תי׳ דמ״מ היה להם לקדם נשים לקראת נשים, אך עיקר הטעם משמע דהוא הלכה למשה מסיני דעמוני ולא עמונית, דיתרא הישמעאלי אמר דכך מקובלני מבית דינו של שמואל הרמתי דעמוני ולא עמונית מואבי ולא מואבית, ומשמע דשמואל קיבל איש מפי איש הלכה למשה מסיני דעמוני ולא עמונית דהא מקרא גופא ליכא הוכחה כלל, וכ״כ להדיא הרמב״ם בה׳ איסורי ביאה (פי״ב ה״יח) דהוא הלמ״מ, וכ״מ בירושלמי ביבמות (פ״ח ה״ה).

ועפי״ז נודע לנו הטעם דאמאי לא דרשי רבנן הק״ו, משום דאין דנין ק״ו מהלכה, ור״ש דדרש הק״ו משום דס״ל דדנין ק״ו מהלכה, וכיון דדנין ק״ו מהלכה שפיר ילפינן ק״ו מעמוני ומואבי, דגבי מצרי ואדומי נמי הנקבות מותרות מיד, ושפיר היה יכול לישא להגר, דהנקבות מצרית נמי מותרות לבוא בקהל כמו בעמון ומואב עיי״ש.

ואיתא במסכת חולין (דף י״א.), מנא הא מילתא דאמר רבנן זיל בתר רובא ומייתי שם כמה לימודים עיי״ש, והקשו הראשונים על הרמב״ם דס״ל דספיקא דאורייתא מה״ת לקולא, היאך ילפינן מהנך לימודים דאזלינן בתר רוב, הרי גם הספק גרידא שריא עכ״ק, וכתב בספר באר יעקב על יור״ד בדיני ספיקות (סי׳ ק״י), די״ל דהאי סוגיא אזלא אליבא דמ״ד דס״ל דלא בעי שתי חתיכות כדאיתא במסכת כריתות (דף י״ח.) וא״כ ספק אסור מה״ת, ואי דתקשי דלמ״ד דבעינן שתי חתיכות וספק גרידא שריא וכשיטת הרמב״ם, מנ״ל דאזלינן בתר רוב, י״ל לפימש״כ שם התוס׳ דיש ללמוד רוב מק״ו מחזקה, אלא דפריך לרב אחא בר יעקב דלית ליה חזקה מקרא רק מהלכה, ואין למידין ק״ו מהלכה (עיי״ש במהרש״א), וא״כ י״ל דמאן דס״ל דבעינן שתי חתיכות וספק מותר מה״ת ס״ל כר״ע דדנין ק״ו מהלכה, ושפיר ילפינן רוב מק״ו מחזקה עכ״ד עיי״ש.

ונודע מש״כ הרמב״ן (פרשת תולדות כ״ו-ה) הטעם דלקח יעקב שתי אחיות אף דעתידה התורה לאסור, משום דהאבות לא קיימו התורה אלא בארץ ישראל ולא בחו״ל, ולכן לקח יעקב שתי אחיות בחו״ל, ועמרם לקח את יוכבד דודתו בחו״ל עיי״ש, ומן הטעם הזה איתא (בזוהר חדש) מתה רחל בכניסתה לא״י כדי שלא יבוא יעקב לא״י עם שתי אחיות, וכן כתב הרמב״ן (פרשת ויחי מ״ח-ז) עיי״ש.

ובהגדה של פסח בית אהרן (דף נ״ו.) הביא דברי הרמב״ן הנ״ל וכתב, ויש להוסיף נופך, דאף שדעתו של יעקב היתה לחזור לארץ ישראל, מכל מקום היה דינו כמו כהן שנשא אלמנה, ואחר כך נעשה כהן גדול שאין צריך לגרשה, והכא נמי אף דחזר לארץ ישראל היה מותר לקיימן, ועיין ברמב״ן (ויקרא י״ח-כ״ה) שכתב דבאמת מהאי טעמא מתה רחל כשבאה לארץ ישראל עיי״ש.

ולכאורה יש להקשות על זה, דהנה רשיז"ל כתב בפרשת תולדות (פרשה כ"ה-כ) עה"פ מפדן ארם וז"ל, על שם ששני ארם היו, ארם נהרים וארם צובה, קורא אותו פדן, לשון צמד בקר תרגום פדן תורין עכ"ל, והנה, אם ארם נהרים וארם צובה כבוש דוד, וספק אם הם מארץ ישראל, כי תליא בפלוגתא אם כיבוש יחיד שמיה כיבוש או לא כדאיתא במסכת גיטין (דף ח:), וא"כ תקשה היאך נשא שם יעקב שתי אחיות, דילמא מארץ ישראל הם

אך י"ל דתליא בפלוגתת הרשב"א בתורת הבית (ד', א' דף ק"ב) והרמב"ם בהל' טומאת המת (פ"ט-הי"ב) אם ספיקא מן התורה לקולא או לחומרא, דלשיטת הרמב"ם דספיקא מה"ת לקולא, שפיר היה יכול לישא שם שתי אחיות ולא חטא בזה עכ"ד, הרי מזה דאי ס"ל ספיקא לקולא יש לומר כמש"כ הרמב"ן דבחוץ לארץ לא קיימו התורה ולכן נשא שם שתי אחיות.

ובזה יבואר המדרש, דיעקב בא בטענה אל לאה, שהיות והיא רמתה אותו ונשאה, שוב אינו יכול לישא את רחל, משום איסור שתי אחיות, וע"ז ענתה לאה ואמרה, אביך קרא לך יעקב וענית, קרא לך עשיו וענית, והיינו כיון שקנית מאתו את הבכורה, והמכירה היתה שאף אם יעשה תשובה לא יחזור לו לעולם, ומינה דס"ל דאברהם בן ג' שנים הכיר את בוראו, והטעם דלא עבר על לאו לא יבוא מצרי בקהל ה', משום דס"ל דנין ק"ו מהלכה, ושפיר היה יכול לישא להגר, דהנקבות מצרית נמי מותרות לבוא בקהל כמו בעמון ומואב, ומינה דס"ל ספיקא דאורייתא לקולא, ומעתה יש לומר כמש"כ הרמב"ן דבחוץ לארץ לא קיימו התורה, וממילא ליכא אצלנו איסור שתי אחיות ודו"ק.

ז) עוי"ל, דהאלשיך הקדוש (פ' תולדות) העיר דמכירת הבכורה היתה בדרך אונאה, כי הבכורה שוה הרבה יותר מנזיד עדשים. ועיין בס' צפנת פענח (ערך בכורה אופן ב). אך י"ל לפימש"כ הספורנו (פ' תולדות כ"ה-ל"ד) עה"פ ויעקב נתן לעשו לחם ונזיד עדשים וגו' וז"ל, לקנות בקנין חליפין בנזיד או בכלי אשר בו הנזיד על דרך שלף איש נעלו ונתן לרעהו עכ"ל, מבואר מזה דהקנין היתה ע"י קנין חליפין.

ואיתא בחו"מ (סי' רכ"ז סעיף כ), המחליף כלים בכלים או בהמה בבהמה אפילו מחט בשריון או טלה בסוס אין לו אונאה שזה רוצה במחט יותר מהשריון עיי"ש, וכתבו הטעם, דלכן אין בקנין חליפין דין אונאה דכתיב וכי תמכרו ממכר לעמיתך או קנה עיי"ש, וכ"כ הרמב"ם בהל' מכירה (פי"ג-ה"א), ועיין בכס"מ שהביא מתלמידי הרשב"א דאין אונאה בחליפין לעולם אלא במכר דממכר כתיב עיי"ש, ולפי"ז שפיר מהני מכירת הבכורה וליכא טענת אונאה.

ואיתא במסכת ב"מ (דף מ"ז.), במה קונין (קנין חליפין דכתיב בקרא שלף איש נעלו מי שלף ונתן), רב אמר בכליו של קונה, ולוי אמר בכליו של מקנה, דתניא מי נתן למי, בועז נתן לגואל, ר' יהודה אומר גואל נתן לבועז עיי"ש, וכיון דיעקב נתן לעשו הכלי אשר בו הנזיד, ע"כ דס"ל דבעינן כליו של קונה.

ואיתא במסכת קידושין (דף ב.), האשה נקנית בשלש דרכים, וקונה את עצמו בשתי דרכים, נקנית בכסף ובשטר ובביאה וכו', ולקמן (דף ג:) איתא בכסף מנ"ל, ותו, הא דתנן האב זכאי בבתו בקדושיה בכסף בשטר ובביאה, מנלן (הנך תרתי) דמקניא בכסף וכסף דאבוה הוא, אמר רב יהודה אמר רב, דאמר קרא ויצאה חנם אין כסף (גבי אמה העבריה היוצאת מרשות אדון בסימני נערות ומצי למיכתב ויצאה חנם ולא בעי אין כסף אלא למידרש ביה), אין כסף לאדון זה (שיוצאה ממנו) אבל יש כסף לאדון אחר (כשיוצאה ממנו), ומאן ניהו אב וכו' עיי"ש.

ולקמן (דף ד:) איתא, ותנא מייתי לה מהכא (קידושי כסף דיליף להו רב יהודה דלעיל מאין כסף נפקא ליה לתנא מקיחה דשדה עפרון), דתניא, כי יקח איש אשה וכו', אין קיחה אלא בכסף, וכן הוא אומר נתתי כסף השדה קח ממני וכו' , ואיצטריך למיכתב כי יקח, דאי כתב רחמנא ויצאה חנם הו"א היכא דיהבה איהי לדידיה (כסף) וקדשתו (דאמרה ליה התקדש לי) הוי קידושין (דכיון דאשמעינן דכסף עביד אישות מה לי כסף דידיה מה לי כסף דידה) כתב רחמנא כי יקח (איש) ולא כי תקח (אשה לאיש) עיי"ש.

והקשה הפני יהושע וז"ל, כבר כתבתי שיש לתמוה דמהיכי תיתי לומר כן, ואף שרשיז"ל כתב דסד"א מה לי כסף דידיה מה לי כסף דידה, זה יותר תימה, דלא אשכחן כה"ג בכל הקנינים, אלא דוקא הקונה נותן להמקנה, והא האשה היא המקנית עצמה והאיש הוא הקונה, ובשלמא ללוי דס"ל בב"מ (דף מ"ז:) דחליפין בכליו של מקנה מטעמא דמסיק התם דבההיא הנאה דמקבל מיניה גמר ומקני, א"כ א"ש דסד"א דה"ה באשה וקמ"ל דלא, משום דאשה בחליפין ובפחות משוה פרוטה לא מקניה נפשה, ומשו"ה מהני באדם חשוב היכי דיהבה איהי לדידיה כדאיתא במסכת קידושין (דף ז.), משום דהאי הנאה הוי ממון גמור טפי משוה פרוטה, משא"כ לרב דאמר דחליפין הוא בכליו של קונה, א"כ אמאי איצטריך קרא למעוטי היכא דיהבה איהי לדידיה עכ"ל.

ובספר אור חדש עמ"ס קידושין בפתיחה (אות כ"ג) כתב לתרץ, דהא רב הא ס"ל דחליפין הוא בכליו של קונה, וא"כ הא דילף מויצאה חנם ולי"ל כלל גז"ש דקיחה קיחה לשיטתיה אזיל ולדידיה אין שום הו"א דיהבא איהי לדידיה מהני, דלא מצינו שהמקנה יתן להקונה, ובהיות כן רב אזיל לשיטתו דס"ל חליפין בכליו של קונה, משו"ה לא איצטריך לדידיה דרשה דכי יקח.

והביא שם דבש"ס (ב"מ שם) פליגי תנאי בזה אי חליפין בכליו של מקנה או של קונה, דתניא מי נתן למי, בועז נתן לגואל, ר' יהודה אומר גואל נתן לבועז, ובשיטה מקובצת (שם) כתב, דבהא פליגי, ר' יהודה סבר פשטא דקרא משמע דהגואל נתן, ות"ק ס"ל דטעמא דקרא מתפרש יותר דבועז שהוא הקונה נתן, וטעמא דקרא אפקיה מפשטותיה עיי"ש.

ולפי"ז י"ל דת"ק דר"י התם הוא ר"ש דאזיל לטעמיה דדריש טעמא דקרא, משו"ה מסתבר ליה למידרש יותר דבועז נתן כי היכי דמתפרש טעמא דקרא עכ"ד.

ואיתא במסכת קידושין (דף ו:), אמר אביי, המקדש במלוה (דאמר התקדשי לי במלוה שהלויתיך) אינה מקודשת, וכתב רשיז"ל, דקיחה משדה עפרון גמרינן דיהיב מידי בשעת קידושין ומלוה להוצאה ניתנה וכבר הן שלה ומעות אחרים היא חייבת לו עכ"ל, וכתב בספר המקנה (שם), דמשמע מדקדוק לשונו דמשום דילפינן קידושי כסף משדה עפרון, לכך בעינן דיהיב לה מידי בשעת קידושין, וכיון דמלוה להוצאה ניתנה לא מצי מקדש בה, ולפי"ז י"ל דלרב יהודה אמר רב דיליף קידושי כסף מקרא ויצאה חינם אין כסף, אין כסף לאדון זה אבל יש כסף לאדון אחר, ולית ליה ילפותא דקיחה קיחה, א"כ אי לא ילפינן מקיחה קיחה, י"ל דלא בעינן דיהיב לה בשעת קידושין ומהני קידושין גם במלוה.

וכתב לבאר הטעם בזה, עפימש"כ התוס' במסכת קידושין (דף ג.) ד"ה אשה פחות משו"פ, דלמאן דיליף משדה עפרון שקנה אברהם השדה מעפרון, שמעינן מינה דכל דלא הוי כסף בקונה שדה מנכרי, לא הוי כסף נמי לענין קידושין, ובקונה שדה מנכרי נראה דאינה נקנית במלוה כיון דאינו בעין, אע"ג דבישראל י"ל דגם מלוה הוי כמו בעין משום שעבוד נכסיו דהוי דאורייתא, אבל בנכרי ודאי לא הוי שעבודא דאורייתא, דהלא הרשב"ם (סוף מסכת ב"ב) כתב, דשעבודא דאורייתא ילפינן מקרא יוציא אליך העבוט, ואיתא בפסחים (ל"א:) דישראל מנכרי לא קנה משכון, ממילא דכש"כ הוא דגבייהו שעבודא לאו דאורייתא, ולכן כתב רש"י כיון דקידושי אשה ילפינן משדה עפרון לא מהני במלוה, אבל למאי דילפינן מקרא ויצאה חנם אין כסף, י"ל דמהני אפילו במלוה עכ"ד.

והמהרש"א במסכת יומא (דף כ"ח:) כתב, דלכן נשא יעקב שתי אחיות, משום דרחל נתקדשה לו ראשונה בעבודת שבעה שנים, ושוב נתקדשה גם לאה בביאה על ידי ערמת לבן, ואח"כ לא הוציא אחת מהן משום דבר שעתידה התורה לאסור, דאם היה חש לכך היתה גם השניה נאסרת עליו מחמת אחות גרושתו עכ"ד.

ובספר שתי ידות (פרשת וישב) ובספר כסף נבחר (פרשת וישב) כתבו, דזה א"ש, למאן דס"ל אינה לשכירות אלא לבסוף דאז הוי שכר עבודה קידושין, משא"כ למאן דס"ל ישנה לשכירות מתחלה ועד סוף, ולדידיה המקדש אשה בשכר שאעשה עמך אינה מקודשת, משום דכל פרוטה ופרוטה הו"ל מלוה, והמקדש במלוה אינה מקודשת כדאיתא במסכת קידושין (דף מ"ח:), וכיון דיעקב קידש את רחל בשכר שאעשה עמך, כמו שאמר אעבדך שבע שנים ברחל בתך הקטנה, לא הוי קידושין כלל, ועתה שלבן רימה את יעקב ונתן לו את לאה, א"כ נשא את לאה בהיתר, ובנשאו אח"כ את רחל הנשואין שלה הוא באיסור שתי אחיות עכ"ד.

ומעתה יבואר היטב דברי לאה, דכאשר התרעם יעקב על שרימתה אותו ובשבילה לא יוכל לקחת את רחל מחמת איסור דשתי אחיות, והיינו דיעקב חש להאי שיטה דרחל עדיין לא נתקדשה, כיון שקידש אותה בשכר שאעשה עמך, והו"ל מלוה, והמקדש במלוה אינה מקודשת, וכדי לדחות סברתו, פתחה לאה ואמרה דאין לך לחוש לזה, דשפיר כבר נתקדשה רחל, וממך למדתי, דהרי אביך קרי ליך עשו וענית, דקסברת דשפיר עשית במה שנטלת הברכות בערמה, משום דקנית הבכורה מעשיו, ואף הבכורה שוה הרבה יותר מנזיד עדשים, ליכא חשש אונאה, משום דהקנין היתה על ידי חליפין, וס"ל דחליפין בכליו של קונה, ולפי"ז ילפינן דקידושי כסף מהני, מהקרא ויצאה חנם אין כסף, ומעתה י"ל דגם המקדש במלוה מקודשת, ונמצא דכבר חלו קידושי רחל, ומעתה תוכל לקיים את שנינו ודו"ק.

ח) עוי"ל, עפימש"כ בס' אמירה נעימה (פ' תולדות), דשפיר הותר ליעקב להערים וליקח את הברכות מעשיו כיון דהאבות היה להם דין ב"נ, אבל יעקב בעצמו ודאי יצא מכלל ב"נ דכתיב יעקב חבל נחלתו, ולכן כיון דגזל עכו"ם מותר הותר לו לקחת ברכותיו של עשיו עיי"ש

ואיתא במסכת סוכה (דף כ"ט:) דלולב הגזול פסול, והטעם איתא (דף מ"ג.) דכתיב ולקחתם לכם ביום הראשון וגו', משלכם להוציא את השאול ואת הגזול, והקשו בתוס' (דף ל.) דלמ"ל קרא דאינו יוצא בגזול, תיפ"ל דאינו יוצא משום דהו"ל מצהב"ע עכ"ק, ולעיל (דף ט) ד"ה ההוא תירצו, די"ל דמצהב"ע הוא מדרבנן עיי"ש.

ובספר משנת דר' עקיבא (דף ל.) תוס' ד"ה מתוך כתב ליישב, עפי"מ שהביא המג"א (סי' תרל"ז-סק"ג) שיטת היראים (בירואים השלם סי' תכ"ב) דאף למ"ד דגזל עכו"ם מותר מ"מ לא מקרי לכם עיי"ש, א"כ שפיר איצטריך קרא לכם, לאסור היכא דגזל הד' מינים מעכו"ם, דמצהב"ע לא הוי כיון דגזל עכו"ם מותר, ועכ"ז אינו יוצא משום דל"ה לכם עכ"ד, [וכ"כ בספר ישועות יעקב או"ח (סי' תרל"ז), ובספר נפש יהונתן (פרשת אמור), ובספר ישמח משה (פרשת בראשית)], והרמב"ן במלחמות (שם) כתב ליישב קושת התוס', דאיצטריך קרא למעט גזל עכו"ם, דאפילו למ"ד דס"ל גזל עכו"ם מותר מה"ת, וליכא משום מצוה הבאה בעבירה, מ"מ אימעט למצוה משום לכם עיי"ש.

ואיתא במסכת קידושין (דף כ"ט.), האב חייב בבנו למולו ולא האם, ולפינן לה מדכתיב גבי מילה וימל אברהם את יצחק בנו כאשר צוה אותו אלהים, ודרשינן אותו ולא אותה, ומכאן דנשים פטורות ממ"ע דמילה, והקשו בתוס' למ"ל קרא, תיפ"ל דבלא"ה פטורין דמצ"ע שהזג"ג הוא, דנימול בשמיני ללידתו עכ"ק.

וכתב בספר אור חדש (שם) לתרץ קושית התוס', דהנה הב"י ביור"ד (סי' רס"ב) כתב דאם מל בלילה אין צריך לחזור ולהטיף דם ברית עיי"ש, ולפי"ז מיושב קושית התוס' דכיון דבדיעבד יוצא גם בלילה לא מקרי מעשהז"ג ולכן צריך קרא דאותו ולא אותה עכ"ד.

ובשו"ת נחלת יוסף או"ח (סי' כ"ח אות ה') כתב, דזהו רק למ"ד דמצהב"ע הוא דרבנן אז י"ל דל"ה זמן גרמא כיון דבדיעבד קיים המצוה, וצריכין קרא דאותו למעוטי נשים ממצות מילה, משא"כ למ"ד דס"ל מצהב"ע דאורייתא ואז בעשה המצוה אף בדיעבד לא קיים המצוה מכח מצהב"ע שפיר חשוב עי"ז זמן גרמא עכ"ד.

אך יש לתרץ קושית התוס׳ כמ״ש הפנ״י, די״ל דלא שייך הך כללא דנשים פטורות ממ״ע שהז״ג אלא במצות הגוף דאי אפשר לקיים על ידי שליח, כגון כל הנך דקחשיב התם לולב שופר סוכה ותפילין, משא״כ במצות האב על הבן דאפשר לקיים גם על ידי שליח נשים חייבות אף דהוה מעשהז״ג, וכיון דמצות מילה אפשר לקיים על ידי שליח, א״כ י״ל דגם נשים חייבות אף דהוה מעשהז״ג, ולכן איצטריך הקרא דאותו ולא אותה עיי״ש.

וכתבו האחרונים בהסבר דבריו, עפימש״כ הכלבו (סי׳ ע״ג) הטעם דפטרה תורה לנשים ממעשהז״ג, מפני שהאשה משועבדת לבעלה והאשה היא לעזר לאיש והוא ימשול בה להנהיגה ולהדריכה בדרכיו ולעשות כל מעשיה על פיו, והיותה על הדרך הזה היא סבה גם כן שהיא פטורה מכל זה, כי אלו היתה טרודה לעשות המצוה בזמנה היה הבעל בלא עזר בימים הם, והיתה הקטטה נופלת בהם, ותסור הממשלה המכוונת לתועלתו ולתועלתה עכ״ד, ולפי״ז שפיר מובן סברת הפנ״י דמה״ט אינה פטורה אלא ממצות הגוף דכיון דעליה גופא רמיא החיוב יש לחוש שתמנע מלעשות חובתה לבעלה, משא״כ במצוה דאפשר לקיים ע״י שליח, א״כ שפיר תוכל לעשות חובותיה בבית ולקיים המצוה ע״י שליח, עיין בספר עט סופר (כלל מ״ט פ״א), ועיין בספר יד שאול יור״ד (סי׳ רס״א) שכתב כעי״ז.

ובשו״ת בית יצחק חיור״ד (ח״א סי׳ צ״ד אות י׳) כתב, דבהכרח מש״כ הכלבו זהו רק ע״ד הדרוש, דהרי בכיבוד אב איתא במסכת קידושין (דף ל׃), דהאשה פטורה מכבוד אביה משום דרשות אחרים עליה, ואמרינן עלה דאם נתגרשה חייבת בכבודו, והיינו דמה שפטורה מכיבוד הוא רק מפאת שעבודה לבעלה, ולכן כשסר שעבודה לבעלה חייבת בכיבוד, ולפי״ז אי אמרינן דמה שפטורה ממעשהז״ג הוי רק משום דמשועבדת לבעלה, א״כ כמו״כ צ״ל דבנתגרשה או נתארמלה חייבות גם במעשהז״ג, וזה דבר שלא שמענו מעולם, ועכצ״ל דגם היכא דלא שייך טעם זה מ״מ נשים פטורות ממעשהז״ג והיינו משום דלא דרשינן טעמא דקרא עכ״ד, מבואר מזה דסברת הכלבו תליא אי דרשינן טעמא דקרא או לא, וכ״כ בשו״ת שם אריה או״ח (סי׳ ב׳), ובספר חמדת ישראל קונטרס נר מצוה (חלק הלאורין אות א׳).

והרדב״ז בשו״ת (סי׳ תרצ״ו) כתב לתרץ, דליעקב היה מותר ב׳ אחיות שהיה מהמרכבה משכינה הקדושה וצורתו חקוקה בכסא הכבוד ונקרא אל, כדאיתא במסכת מגילה (דף י״ח.), א״ר אחא א״ר אלעזר, מנין שקראו הקב״ה ליעקב אל, שנאמר ויצב שם מזבח ויקרא לו אל אלקי ישראל, דאי ס״ד למזבח קרא ליה יעקב אל, ויקרא לו יעקב מיבעי ליה, אלא ויקרא לו ליעקב אל, ומי קראו אל, אלקי ישראל ע״כ הגמ׳, וכיון דאיסור עריות הוא משום דבפמליא של מעלה הוי זיווגי המדות בבחינת עריות כביכול, ואסור להשתמש בשרביטו של מלך, וכיון שיעקב היה בבחינת אל הותר לו להשתמש בשרביטו של מלך, ושפיר נשא שתי אחיות עכ״ד.

אך כ״ז א״ש אי ס״ל דרשינן טעמא דקרא, אז יש לומר דהטעם דהתורה אסרה שתי אחיות, משום דאיסור עריות הוא משום דבפמליא של מעלה הוי זיווגי המדות בבחינת עריות כביכול, ואסור להשתמש בשרביטו של מלך, ולכן י״ל דיעקב שנקרא אל הותר לו להשתמש בשרביטו של מלך, וליכא איסור דשתי אחיות, משא״כ אי ס״ל לא דרשינן טעמא דקרא.

ובזה יבואר דברי המדרש, דכאשר התרעם יעקב על לאה על שהציגה עצמה כרחל, והיינו דחשש שנכשל באיסור שתי אחיות, על כך השיבה לו לאה דח״ו לא בא מכשול תחת ידך, ואמרה אביך קרא לך יעקב וענית קרא לך עשיו וענית, ולקחת הברכות בערמה, ולא חששת לגזל עכו״ם משום דס״ל דגזל עכו״ם מותר, ומעתה י״ל דס״ל מצהב״ע מה״ת, ועכ״ז צריכין קרא דלכם להוציא את הגזול, דנפמ״נ היכא דגזל מעכו״ם דמצהב״ע ליכא, ולפי״ז הא דצריכין קרא אותו למעט אשה ממ״ע דמילה, הוא משום דס״ל דרשינן טעמא דקרא, ולפי״ז היכא דאפשר לקיים על ידי שליח נשים חייבות אף דהוה מעשהז״ג, ולפי״ז ליכא איסור דשתי אחיות, כיון דאתה נקרא אל ומותר לך להשתמש בשרביטו של מלך ודו״ק.

ט) עוי״ל, דהבאנו מש״כ רש״י עה״פ ויאמר יעקב מכרה כיום את בכורתך לי, והוא מהמדרש בראשית רבה (פרשה ס״ג-י״ג) דיעקב אבינו רצה ליקח את הבכורה מעשו לפי שהעבודה בבכורות אמר יעקב אין רשע זה כדאי שיקריב להקב״ה עיי״ש, ולכאורה למה הוכרח למסור נפשו לקנות הבכורה ממנו, והלא יותר טוב היה ראוי למסור נפשו להחזירנו למוטב שישוב בתשובה ויהא ראוי לעבודה.

אך י״ל, דאיתא במדרש רבה (פרשה ס״ה-א), ויהי עשו בן ארבעים שנה, דכל מ׳ שנה היה עשו צד נשים תחת בעליהם ומענה אותם, וכיון שהגיע לארבעים שנה דימה עצמו לאביו, אמר מה אבא נשא אשה בן ארבעים שנה, אף אני נושא אשה בן ארבעים שנה עיי״ש, ואיתא במסכת חגיגה (דף ט׃), תניא, ר״ש בן מנסיא אומר, גונב אדם אפשר שיחזיר גנבו ויתקן, גוזל אדם אפשר שיחזיר גזלו ויתקן, אבל הבא על אשת איש ואסרה לבעלה נטרד מן העולם והלך לו (אין לו עוד תשובה לפי שעשה דבר שאין לו רפואה), וע״ז קאי קרא מעוות לא יוכל לתקון עיי״ש, ולפי״ז לא מהני תשובה לעשו, ולכן לא מסר נפשו להחזירנו למוטב.

אמנם לפי״מ דאיתא (שם), תניא, מעוות לא יוכל לתקון זה שביטל תפלת ערבית, א״כ לק״מ, די״ל דשפיר מהני תשובה מי שבא על אשת איש, והקרא קאי על מי שביטל תפלת ערבית, ועיין שם בתוס׳ (ד״ה או) שכתבו, דאי אמרינן דהקרא דמעוות לא יוכל לתקון קאי על תפלת ערבית, זהו רק אי ס״ל דתפלת ערבית חובה, ועיין בספר כרם חמד (בפרשתן) מש״כ בזה.

ובשו״ת שואל ומשיב מהדו״ג (ח״ב סי׳ ג׳) כתב, דלכאורה יש להקשות דאמאי יהיה תפלת ערבית רשות, כיון דהיום הולך אחר הלילה, ונמצא דתפלה ראשונה של היום היא בלילה, ולמה לא נתנו ללילה משפט הקדימה שזו יצאה ראשונה.

ובספר תורת שלום החדש בפרשתן (אות כ״ג) כתב, דאיתא במסכת סנהדרין (דף נ״ח:), אמר ר״ל, עכו״ם ששבת חייב מיתה שנאמר יום ולילה לא ישבותו, ואמר מר אזהרה שלהם זה היא מיתתם עיי״ש, אך במדרש רבה פרשת נח (פרשה ל״ד-י״א) איכא אמוראי דס״ל דקאי על המזלות שלא ישבותו לשנות מהלכם, ולפי״ז י״ל דב״נ מותר לשבות בשבת, והנה המפרשים הקשו דאי אמרינן דלא ישבותו קאי על האדם, א״כ איך שבתו האבות בשבת קודם מתן תורה דשמא דין ב״נ יש להם, וכתב בספר המקנה לתרץ דבישראל היום הולך אחר הלילה ובב״נ הלילה הולך אחר היום, אע״ג דכתיב ויהי ערב ויהי בוקר זה לא קאי רק על ישראל, וא״כ עשו מלאכה במוצאי שבת, וממנ״פ לא עברו על איסור שביתה, דאי דינם כב״נ א״כ נחשב להם העבודה שבמוצאי שבת למלאכה עכ״ד, הרי לן הכרח דבב״נ הלילה הולך אחר היום, וכיון דתפלות האבות תקנו, והאבות קודם מתן תורה דין ב״נ היה להם, ובב״נ הלילה הולך אחר היום, וע״כ תפלת ערבית רשות, אך זהו דוקא אי אמרינן דב״נ אסור לשבות, אבל למ״ד דב״נ מותר לשבות אז אין הוכחה וי״ל כמ״ש בפסוק קודם מתן תורה ויהי ערב ויהי בקר דגם בב״נ היום הולך אחר הלילה עכ״ד.

ובספר חתן סופר שער התפלה (ס״ח) ובספר בית האוצר (מערכת א׳ אות כ׳) כתבו לתרץ, די״ל דעשו מלאכה שאינה צריך לגופו, דחשיב שפיר מלאכה, אלא דמלאכת מחשבת הוא דלא הוי, ופטורין עליה בשבת מפאת סמיכות פרשת שבת לפרשת המשכן, ובמשכן כתיב מלאכת מחשבת כדאיתא בחגיגה (דף י:), ועכ״פ לענין מצות הבן נח דכתיב רק יום ולילה לא ישבותו, ולא כתיב שם מלאכת מחשבת, א״כ הא גם מלאכה שאינה צריך לגופו שפיר לא הוי שביתה כיון דהוי מלאכה עיי״ש.

אך כ״ז א״ש אי ס״ל מלאכה שאינה צריך לגופו פטור א״כ ממנ״פ אי היה להם דין ישראל לא עשו מלאכה דהא פטורין על מלאכה שאינה צריך לגופו, ואי הוי להם דין ב״נ שפיר נחשב להם למלאכה ולא עברו על יום ולילה לא ישבותו, אבל למ״ד דמלאכה שאינה צריך לגופו חייב, א״כ לא שייך לומר דעשו מלאכה שאינה צריך לגופו, דהלא אי היה להם דין ישראל א״א להם לעשות מלאכה שאינה צריך לגופו דהלא חייבים על מלאכה שאינה צריך לגופו.

מבואר מזה, דאי ס״ל מלאכה שאצל״ג פטור, שפיר יש לומר דהיה להם דין ב״נ, ושמרו את השבת ע״י עשיית מלאכה שאצל״ג, משא״כ אי ס״ל מלאכה שאצל״ג חייב, אז עכצ״ל דהיה להם דין ישראל.

ובספר מעשה רוקח (פרשת ויקהל פ״ב:) כתב, דלכן ס״ל דמלאכה שאצל״ג פטור, משום דנסמכה מלאכת שבת למלאכת המשכן, וכמו שבמלאכת המשכן היה מלאכת מחשבת, ה״נ במלאכת שבת לא חייב אלא במלאכת מחשבת כדאיתא במסכת חגיגה (דף י׳.) הלכות שבת המה כהררים התלוין בשערה, מלאכת מחשבת אסרה תורה ומלאכת מחשבת לא כתיבא (דמלאכת מחשבת לא כתיבא אלא ילפינן לה מדנסמכה ציווי שבת למלאכת המשכן) עיי״ש.

ומעתה רבי יהודה ורבי שמעון דפליגי במלאכה שאצל״ג אי חייבין או פטורין קאי בשיטתייהו, אי דרשינן סמוכין או לא, דר״ש לשיטתיה דס״ל דדרשינן סמוכין בכה״ת, עיין במסכת פסחים (דף כ״ח:) ובמסכת סנהדרין (דף ס׳.), ולכן דרש סמוכין מפרשת שבת למלאכת המשכן, וילפינן מכח הסמיכות שיש בין פרשת שבת למלאכת המשכן דבעינן מלאכת מחשבת בשבת, ולכן ס״ל דעל מלאכה שאצל״ג פטורין, ור׳ יהודה לשיטתיה דלא דרש סמוכין בכה״ת רק במשנה תורה לחוד, עיין מסכת ברכות (דף כ״א:) ובמסכת יבמות (דף ד׳.), ואין לו איפוא הוכחה דבשבת בעינן מלאכת מחשבת, ולכן ס״ל דגם על מלאכה שאצל״ג חייבין.

ולבן אמר ליעקב לא יעשה כן במקומינו לתת הבכירה לפני הצעירה, ודקדק בספר בנין דוד (אות ל״א) על מה שאמר במקומינו עיי״ש, ובספר יציב פתגם כתב, דהנה כבר הקשו המפ׳ על יעקב עצמו מפני מה לא הקפיד בכך ורצה ליקח רחל הצעירה קודם נישואי לאה הבכירה.

וי״ל דבספר שו״ת מהרש״ם (ח״ג סי׳ קל״ו) האריך לדון בהך דינא דלא יעשה כן במקומינו אם זה שייך גם באחים, ויש שכתבו דדוקא צעירה לפני הבכירה היא דיש למנוע כיון דנשים אינן מצוות על מצוות פו״ר יש לה להמתין מפני כבוד אחותה הגדולה, משא״כ בבנים כיון שכל אחד לעצמו מצווה על מצות פו״ר מהיכי תיתי שישב בטל ממצוותו ויתעכב בשביל אחיו הגדול עיי״ש.

ובשו״ע אבהע״ז (סי׳ א׳ סעיף י״ג) כתב המחבר, אשה אינה מצווה על פו״ר, וכתב הרמ״א יש אומרים דלא תעמוד בלא איש משום חשדא עיי״ש, ובבאר היטב הקשה מהא דכתב הרמב״ם בהל׳ איסורי ביאה (פכ״א הל׳ כ״ו) דרשות לאשה שלא תנשא לעולם או תנשא לסריס עיי״ש, והברכי יוסף על אבהע״ז (סי׳ א׳ סט״ז) האריך בזה, והביא מש״כ בשו״ת הר״ן (שאלה ל״ב) בענין אם אשה נדרה לאסור על עצמה להתקדש, וכתב הר״ן וז״ל, אמנם מצאתי בתשובת שאלה לרב ר׳ דן ז״ל דאמר, דאע״ג דקיי״ל דאתתא לא מיפקדא אפו״ר, אומר אני דאפ״ה אית לה מצוה אע״ג דאינה מצווה ועושה, וכיון דאית לה נמי מצוה קלה נראה להתירה אפילו על דעת רבים ולא אמרינן אפילו על דעת רבים אין לו הפרה אלא לדבר הרשות, אבל לדבר מצוה אפילו היתרא לא בעי עיי״ש בר״ן מה שהאריך בזה.

ואיתא במסכת קידושין (דף מ״א.), האשה מתקדשת בה ובשלוחה, ופריך השתא בה מקדשא שלוחה מיבעי, ומשני מצוה בה יותר מבשלוחה, וכתב הר״ן (דף ט״ז: מדפי הרי״ף), ואפי״ה אשמעינן מתניתין דמצוה בה יותר מבשלוחה, דאע״ג דאשה אינה מצווה על פו״ר, מ״מ יש לה מצוה מפני שהיא מסייעת לבעל לקיים מצותו עכ״ל, ומבואר מדבריו דכיון דהבעל אי אפשר לקיים המצוה רק באופן שגם אחרים משתתפים אתו, רמיא המצוה גם על האשה לסייע לו שיהא בידו לקיים המצוה.

[ועיין בספר הפלאה עמ״ס כתובות (דף כ״ד:) שכתב לחדש, דמצות ברכת כהנים מוטל גם על הישראלים, שמצווים להתברך מפי הכהנים, מאחר ואי אפשר לכהנים לקיים מצות נשיאת כפים בלתי הישראלים המתברכים, ממילא גם הם בכלל המצוה עיי״ש].

וי״ל דיעקב סבר דאף שהאשה אינה מצווה על פו״ר, מ״מ כיון שמסייעת לאישה לקיים המצוה הוי בכלל המצוה, על כן אין לה להתעכב מלקיים מצוה זו של סיוע לאיש לקיים מצות פו״ר בשביל אחותה הבכירה, ומה״ט לא חשש יעקב להקדים הצעירה לפני הבכירה דבכה״ג אמרינן זריזין מקדימין למצות.

אלא שכבר דנו המפ׳ אם ב״נ מצווה על מצות פו״ר, ואם אמרינן דב״נ אינו מצווה על מצות פו״ר, א״כ אצל יעקב שהיה עדיין תורת ב״נ עליו לא היה שייך כל האמור, דשוב י״ל שיש לה להמתין מפני כבוד אחותה הגדולה, כיון שאינן בכלל המצוה, וזהו מה שאמר לו לבן לא יעשה כן במקומינו לתת הצעירה לפני הבכירה, היינו שבמקומינו הוכרעה ההלכה דב״נ אינו מצווה על מצות פו״ר, ולכן לא יעשה כן במקומינו לתת הצעירה לפני הבכירה עכ״ד השפע חיים זצ״ל.

ואיתא במסכת יבמות (דף ס״ב.), איתמר, היו לו בנים בהיותו עכו״ם ונתגייר, ר׳ יוחנן אמר קיים פריה ורביה, ריש לקיש אמר לא קיים פריה ורביה, ריו״ח אמר קיים פריה ורביה דהא הוו ליה, ור״ל אמר לא קיים פריה ורביה גר שנתגייר כקטן שנולד דמי, ואזדו לטעמייהו, דאיתמר היו לו בנים בהיותו עכו״ם ונתגייר, ריו״ח אמר אין לו בכור לנחלה דהא הוה ליה ראשית אונו, ור״ל אמר יש לו בכור לנחלה גר שנתגייר כקטן שנולד דמי, וצריכא, דאי אשמעינן בההיא קמייתא, בההיא קאמר ריו״ח משום דמעיקרא נמי בני פריה ורביה נינהו, אבל לענין נחלה דלאו בני נחלה נינהו אימא מודי ליה לר״ל וכו׳ עיי״ש.

והקשו התוס׳ (ד״ה בני), מהא דאמרינן בסנהדרין (דף נ״ט:), כל מצוה שנאמרה לבני נח ונשנית בסיני לזה ולזה נאמרה, ופריך והרי פריה ורביה שנאמרה לבני נח דכתיב ואתם פרו ורבו, ונשנית בסיני לך אמור להם שובו לכם לאהליכם, לישראל נאמרה ולא לבני נח, ומשני ההוא לכל דבר שבמנין צריך מנין אחר להתירו, ולכן נשנית בסיני ולא למצות פו״ר עיי״ש, ומשמע דב״נ לאו בני פו״ר נינהו, והאיך קאמר ריו״ח דב״נ בני פו״ר נינהו עכ״ק התוס׳ עיי״ש.

ותירץ בספר פרדס דוד (פרשת נח), דלכאורה קשה ג״כ לדעת הסמ״ג (מובא במל״מ פ״י מ׳ בה׳ מלכים) דס״ל דב״נ מצווים בפו״ר, הא מש״ס דסנהדרין מוכח דאינן מצווין, אך י״ל דלכאורה קשה מאי פריך והרי פו״ר דפשיטא ליה דב״נ אינן מצווין על פו״ר, משום דלא נמנה בהדי הז׳ מצות, מהא דאיתא במסכת סנהדרין (שם), אמר ריו״ח, עכו״ם שעוסק בתורה חייב מיתה, שנאמר תורה צוה לנו משה מורשה, לנו מורשה ולא להם, ופריך וליחשבה גבי שבע מצות, ומשני למ״ד לנו מורשה ולא להם מיגזל קא גזיל ליה והוי בכלל גזל, ולמ״ד מאורסה דינו כנערה המאורסה והוי בכלל עריות עיי״ש.

ולפי״מ דאיתא במסכת יבמות (דף ס״ג:), תניא, ר׳ אליעזר אומר, כל מי שאין עוסק בפו״ר כאלו שופך דמים, שנאמר שופך דם האדם באדם דמו ישפך וכתיב בתריה ואתם פרו ורבו עיי״ש, וא״כ י״ל דבאמת ב״נ מצווה על מצות פו״ר, והא דלא חשיב לה בכלל ז׳ מצות, משום דהוא בכלל שפיכת דמים, כמו דמשני גבי עכו״ם שעוסק בתורה, ועכצ״ל דהגמרא במסכת סנהדרין לי״ל הך דרשא ומשו״ה פריך דמדלא מני בהדי ז׳ מצוות משמע דאינם מצווים, אך במסכת יבמות דקאי לשיטת ריו״ח שפיר י״ל דב״נ מצווה על מצות פו״ר, והא דלא נמנה בכלל הז׳ מצות, משום דהוא בכלל רציחה הוא מדרשא דסמוכים הנ״ל עכ״ד.

ועל כן כשהתרעם יעקב על לאה לאמר רמאיתה בת רמאי, השיבתו ממך למדתי, שהרי אביך קרית לך עשיו וענית, וטעמא לפי שקנית את הבכורה, והטעם דקנית את הבכורה שלא יהא רשע זה עומד ומקריב, ולכאורה הלא יותר טוב היתה להחזירו למוטב ויעשה תשובה, ויהא ראוי לעבודה, וע״כ דלא מהני תשובה לעשו דהקרא מעוות לא יוכל לתקון קאי על הבא על אשת איש, דאי״ל דקאי על מי שביטל תפלת ערבית, דס״ל תפלת ערבית רשות, והוא משום דבב״נ הלילה הולך אחר היום, וההכרח לזה, דאל״ה תקשי איך שמרו האבות את השבת וכנ״ל, ולכאורה הרי י״ל דשמרו את השבת על ידי שעשו מלאכה שאצל״ג, וע״כ דס״ל מלאכה שאצל״ג חייב, דס״ל דלא דרשינן סמוכין, ולפי״ז פו״ר לא הוי בכלל שפיכות דמים, וב״נ אינו מצווה על מצוות פו״ר, ומעתה לא היה ראוי לך להקדים הצעירה לפני הבכירה ודו״ק.

להערות: hoilmoshe@gmail.com